

קושטא דמילתא

ירחון ישיבתי לתורת רבני ספרד

גליון ז' חודש טבת

אתן שנת

"וחנה היא מדברת על לבה רק שפתיה נעות
וקולה לא ישמע" לפ"ק

פה

ישיבת הר עציון יב"ץ

להערות ולהצטרפות:

kushtademilta@gmail.com

תוכן העניינים

רשות לנשמת לרבי אברהם ז' עזרא • עניית ברוך
הוא וברוך שמו בברכת כהנים – דביר הכט •
ליקוט מדברי רבותינו בעניין תפילה • נשיאת כפים
בתפילת מנחה של תענית – אליה כהן • רשות
לישתבח לרשב"ץ • שינויי ניקוד בתפילה – איתי
קופר • רשות לברכת אהבה לרבי שלמה ז' גבירול

שינויי ניקוד בתפילה

איתי קופר

פתיחה

במאמר זה אבקש להתייחס למספר מקרים בהם רבותינו הציגו לשנות את ניקוד המילים בתפילה כדי להימנע משיבוש המשמעות. אפתח בתפילות הימים הנוראים ולאחר מכן אתעסק בתפילות שבכל יום. במאמר זה עסקתי רק בחלק קטן מהמקורות הרבים שעוסקים בשאלות אלו. לא סקרתי כאן את כל המקרים בהם רבותינו נ"ע ביקשו לשנות את ניקוד התפילה אלא מספר מקרים בודדים הפותחים צהר לנושא.

זכרנו לחיים

כתב בספר תשב"ץ קמץ סי' קיט: "מהר"ם ז"ל מתפלל [...] ואומר זכרנו לחיים בשב"א כי לחיים בפת"ח משמע 'לא חיים'". מנהג זה של המהר"ם הובא אף בטור (או"ח סי' תקפ"ב), ויסודו נגמרא בנדרים (י"א ע"א), שם נאמר "סבריה מאי לחולין – לא לחולין ליהוי אלא קרבן". הר"ן על אתר כתב דכוונת הגמרא היא לאומרה 'לחולין', בפת"ח דאזי דמי ל–לא חולין. ותמה עליו ה"ר אברהם מפראג (דבריו מובאים בכ"ח או"ח סי' תקפ"ב ס"ק ו) שהרי בישיעיהו כתיב (ד, ג) 'וְהָיָה הַנֶּשֶׁאֶר בְּצִיּוֹן וְהַנּוֹתָר בִּירוּשָׁלַם קְדוֹשׁ יֵאָמֵר לוֹ כָּל הַכְּתוּב לְחַיִּים בִּירוּשָׁלַם' ואיך ראה מהר"ם לגרום כנגד הפסוק, ולומר לחיים בשב"א.

ותירץ הב"ח ע"פ מה שכתב מהרש"ל בחידושו לטור (או"ח סי' קפ"ז), שמהר"ם אזיל לטעמיה, דכל היכא דאיכא למיטעי,

לא סמכינן אקרא. וע"כ היה מהר"ם אומר בברכת המזון 'נודך' ולא 'נודה לך' דמשמע נודה לך את פלוני. אך הוסיף הב"ח להקשות דאינו מיושב למה הקפיד כאן על זכרנו לחיים, ולא הקפיד על מה שאנו אומרים בכל יום בברכת השכיבנו 'והעמידנו מלכנו לחיים... ושמור צאתנו ובואנו לחיים'. ועל כך תירץ הב"ח וז"ל "אלא יראה העיקר שלא הקפיד אלא בראש השנה ויום הכפורים שאנו תלויין בדין והשטן מקטרג לומר פיו הכשילו שאומר לחיים בפת"ח דמשמעו לא חיים וברית כרותה לשפתי' לפסוק עליו הדין למות לא לחיים על פי מעשיו ואין ליכנס עמו לפני משורת הדין על פי החסד והרחמים אבל בשאר ימות השנה היה קורא לחיים בפתח על פי הדקדוק, דכשהשב"א באה בתחלת התיבה באותיות שאינם אחע"ה ולא בי"ת קוראין אותה בפת"ח". וכן תירץ גם חתנו הט"ז: "דהכא שאני דאיכא למיטעי דהוה קללה ואל תפתח פה לשטן על כן יש ליהדר יותר".

והלבוש (סי' תקפ"ב ס"ה) פסק על פי המהר"ם: "ואומרים לחיים בשב"א תחת הלמ"ד ולא בפת"ח לחיים, דמשמע לא חיים", וכך מובא גם במג"א, וכן באליה רבה, וכן במשנה ברורה ובעוד אחרונים. ובסדור מוה"ר שבתי סופר (הקדמה פרטית סי' כ"ט) דחה את שיטתם באריכות מופלגת ובהרפות רבה ואביא מקצת דבריו לשבר את האוזן:

כן שמעתי כמה פעמים זה כמה שנים ולא עלה

להגיד לחיים בפת"ח דהפת"ח בא תחת ה"א הידיעה, היינו להגיד זכרנו לחיים, ע"ב אמר לקרוא זכרנו לחיים בלי ידוע.

ואחר העיון בדברי המהר"ם ז"ל ובטעם דבריו הוסיף מוה"ר שבתי סופר להוכיח בראיות ברורות מן השכל, ומן הכתוב, ומן התוספות, ומן הקבלה, שיש לדחות את דברי המהר"ם לקרות הלמ"ד של לחיים בפת"ח לידיעה דוקא ולא בשב"א.

והוסיף לדחות גם את הראיה דלחיים בפת"ח משמעו לא חיים מסברא וכן מהגמרא. ועוד נתן טעם למה לא כתב מהר"ם להגיד לחיים בשב"א בכרכת השכיבנו עי"ש באריכות לשונו. וסיים:

"ואני כבר כתבתי סתירת דבריו בראיות ברורות שאין בהם ספק ובודאי לא יחלוק עליהם שום מבין רק המקשה עצמו לדעת ולא יועל להעמיד דבריו, כי שקר אין לו רגלים, והאמת יעשה דרכו." ודוגמת דבריו הראה גם בפירוש הסדור של מהר"ר הירץ.

והרב פרי מגדים (אש"א סי' תקפ"ב ס"ק ד) ציין את דבריו של מוה"ר שבתי סופר אך כתב: "ומכל מקום העולם נוהגין לומר לחיים בשב"א, וכמו שכתב הב"ח ז"ל".

אם כן ראינו דפסקו האחרונים כפסק מהר"ם דביום הדין יש לגרום זכרנו לחיים בשב"א ולא לחיים בפת"ח שלא יתפרש לא חיים ח"ו.

משען ומבטח לצדיקים

בדומה לדעת המהר"ם בזכרנו לחיים דלא יהיה לא חיים ח"ו מובא בקיצור השל"ה בדיני תפילת י"ח:

"בחתומת ברכת על הצדיקים יסיים משען ומבטח לצדיקים הלמ"ד בשב"א ולא בפתח כידוע לבעלי הדקדוק שהוא משמע לא צדיקים ח"ו כי כן קבלתי. וכ"כ הלבוש

על דעתי להשיב עליהם מפני שידעתי כי מי שיודע מקצת החכמה ול[א] יגיע עד תכליתה הוא חושב שיודע כל סתריה ואינו מודה על האמת לעולם. [...] ולכן שמרתי לפי מחסום. אך עתה ששמעתי שהם מפרסמים טעם ריר חלמות זה לרבים כמתפארים בו ומטעים את העולם, אמרתי לעצור במלין מי יוכל, ואמרתי בדעתי להראו[ת] טעותם משלשה פנים.

והאריך עוד לבאר דאם כן היה הדבר היה להם להתשב"ץ ולהטור לומר דמהר"ם היה אומר לחיים בשב"א פשוט שמא יטעו בו בני אדם ויקראו בשב"א נוטה לפת"ח (חטף פתח) על כן היה לו לכתוב בפירוש שב"א פשוט. ועוד דאין שום דמיון לראיה שהביא ממלת לחולין, כי בנד"ד החי"ת בפתח רחב, ולמה מומאן המהר"ם מלקרוא הלמ"ד בשב"א נוטה לפת"ח. ועוד איך יעלה על מוהר דעת מהר"ם ז"ל לקרוא ביום הדין כנגד הכללים שקיבלנו במסורה ולשנות הקריאה האמתית מפני חשש יראתו. והמשיך שם בסדור:

לכן נראה שאין זו כונת הר"ם כלל. רק בעבור ששינוי ב[פ]רק ראשון דמסכת אבות והוי דן את כל האדם לכף זכות, יש לי עלי לדון את המדקדקי [הה]ם לכף זכות באחד משלושה פנים, או ששמעו קצת כללי הדקדוק מפי מלמד חכם ולא [הב]ינו דבריו שהיה מדבר אליהם בטעמי בכללים שמסר להם, או שראו קצת ספרי דקדוק [ולא] השכילו כלליהם וכ"ש פרטיהם, או שקבלו קצת כללי הדקדוק ממקבלים כמותם הן בעל [פה] הן מתוך הספרים לא ידעו ולא יבינו בחשיכה יתהלכו, ימוטו כל מוסדי ארץ על ידם, כי [כש]לו ומכשילים אחרים. ועל שלשה הדרכים האלה ראו[י] לומר תעו במדב"ר שגו ברא"ה פק"ו [פליל]יה.

והוסיף עוד ופירש דמהר"ם היה כמעט באותו דור כמו הרד"ק או על כל פנים בדור זה אחר זה, ובודאי לא זכה המהר"ם לראות את ספרי הדקדוק של הרד"ק ועל כן לא היה בקי בחכמת הדקדוק וחשב דאין

גם נוהגים היינו לקרות שהשלטון לפניך, השי"ן בחיריק. ומצאתי בספר מטה משה סימן (תשצ"ז) [תשצ"ו] שיש לקרוא שהשלטון השי"ן ב[חטף] קמץ, כדי שלא יהיה נראה שהשלטון – אדם שלטון. ואני קורא שהשולטן לפניך, כלומר שהשולטנות לפניך. (שיירי כנסת הגדולה הגהות טור אורח חיים סימן תקפב ג)

בהבנת דברי הרב החבי"ב אפשר להסתפק האם כוונתו לקרוא שהשולטן (כמו הרב משה משה), או שהשולטן כלומר שהשולטנות לפניך.

מודים אנחנו לך שאתה

בניקוד מילת שאתה בברכת מודים נחלקן המדקדקים. וכבר ביקשו קדמוני האשכנזים לנקד המילה שאתה בשי"ן קמוצה, היינו שאתה. על פי הפסוק בשופטים (ו, יז): "וַיֹּאמֶר אֵלָיו אִם נָא מְצַאתִי חַן בְּעֵינֶיךָ וְעָשִׂיתָ לִי אוֹת שְׂאֵתָה מִדְּבַר עַמִּי". שהמילה שאתה ליתא בכתובים מלבד הכא, וכאן נקודה בקמ"ץ. וכך כתב מוה"ר שבתי סופר בסידורו (בפירוש ברכת אמת ויציב):

שאתה – בכל מקום שנמצאת זאת המלה בתפלות צריך לקרות השי"ן בקמ"ץ כמו שהוא בפסוק שאתה מדבר עמי, וטעם הקמ"ץ כתבתי בחיבורי וכן הוא בסדור מהרש"ל ובשם סדור מהרא"ק.

כך על פי מוה"ר יש להגות בכל מקום בתפילה שמופיעה המילה שאתה. ובכללם בברכת אמת ויציב – אמת שאתה הוא ה"א וא-להי אבותינו, במנחה של שבת – "מנוחה שלמה שאתה רוצה בה", בברכת המזון – "שאתה זן ומפרנס אותנו", ובסוף תפילות טל וגשם – "שאתה הוא א-להינו". כך כתב גם בן דורו של מוה"ר שבתי סופר, הרב משה משה (עמוד העבודה סי' שכ):

שאתה זן ומפרנס. השי"ן של מלת שאתה צריכה שתהיה נקודה בקמץ גדול, שכן שאתה מדבר עמי בספר שופטים סי' ו' (יז) היא נקודה בקמץ. והטעם

בהלכות ר"ה סי' תקפ"ב שצ"ל זכרנו לחיים הלמ"ד בשב"א ולא בפת"ח דמשמע לא חיים ע"ש".

ומרן החבי"ב בכף החיים הקשה עליו (סי' ט"ו אות לב) דהמדקדק בכך יש לו לדקדק גם להגיד לְמַלְשִׁינִים ולמינים, אך אין מקפידים על כך רק בימים הנוראים וז"ל:

ובברכה זו המדקדק לומר לצדיקים הלמד בשו"א שלא יהיה נראה כמו לחולין, אם כן צריך שיזהר בברכת למלשינים ולמינים גם כן, אלא דלא מצינו דקפדי כי אם בימים נוראים בלבד דהזמן גרמא שלא יהא פתחון פה למקטרגים, כמו ועל המדינות בו יאמר וכדומה.

עלינו לשבח לארון הכל

מרן החבי"ב בספרו פסח מעובין (תפילת יו"ט סי' קמ"א) הביא דברי רבי מאיר בנבנשתי בספרו אות אמת שהעתיק בסדר קדושה (דף קעד ע"א) הגהות לתפילה ובתוכן ג"כ הגהות שהעתיק מסדור אחד של החכם הח"ר שלמה אלקב"ן. וכך כתב על דף פ"ד שיטה א: לָאֲרוֹן שִׁמְעֵתִי אֹמַר לָאֲרוֹן דִּאֲפִשֶׁר מִשׁוּׁי שְׁלֵא יִהְיֶה נִשְׁמַע כְּמוֹ שֶׁאֲמָרוּ בְּזַכְרֵנוּ לַחַיִּים.

אם כן מצינו שכמו שהיה מהר"ם חושש להגיד זכרנו לחיים שמשמעו לא חיים כך היו שסברו להגיד עלינו לשבח לארון הכל כדי שלא יהיה לא ארון כביכול. ואף מרן החבי"ב ציטט זאת בסדרו פסח מעובין.

שהשלטן לפניך

ועוד בתפילת ראש השנה כתב מרן החבי"ב שהמנהג היה לקרוא שהשלטון לפניך – השי"ן בחיריק, והביא מהרב משה משה (סי' תשצ"ו) שיש לקרוא שהשלטן לפניך – השי"ן בחטף קמץ כדי שלא יהיה נראה שמדובר בשילטון אדם:

שי"ן ימנית לשי"ן שמאלית יש להם להזיזהר שלא להגיד שאתה שאז זה ישמע שזה אתה – שהקב"ה הוא שה כבי" ונראה ח"ו שיעבוד למזל מלה".

אם כן באנו למעמו של מהר"ם שלא לשנות המשמעות וכגון האי פסק מרן החיד"א שיש לשנות את הניקוד ולהגיד שאתה בפת"ח כמנהג האשכנזים כדי שלא להנות בטעות שאתה.

כפי שראינו בדוגמאות הקודמות גם כאן מבקשים לשנות את נוסח התפילה כדי להימנע משיבוש בהבנה.

וכך פסק מרן החבי"ב בספרו שיירי כנסת הגדולה (הגהות טור או"ח סי' קפ"ז ס"ק ז): "שאתה זן ומפרנס אותנו השי"ן בקמץ כמו שאתה מדבר עמי".

ומרן החבי"ב הורה כן על יסוד הפסוק וכדברי הרב מטה משה ואף במקומות שמדברים בצחות הלשון ולא מחליפים שי"ן בשי"ן.

וכך פסק גם הרב אי"ש טהור* בספר בית מנוחה (דף קמ"א ע"א ס"ק ג):

שאתה הוא ה' א-להינו, צריך לומר השי"ן של תיבת שאתה בקמץ ככתוב שאתה מדבר עמי. ועוד דאיכא מאן דקרי שי"ן ונראה ח"ו כאומר שזה אתה ויעבוד למזל טלה. הגאון מהר"ם ממודינא שהיה בזמן מהר"י קולון בליקוטיו כ"י וראה דלדידן יושבי ארץ הצבי וכל גלילתנו צחי הלשון, דאומרים על ימין ימין, אין לחוש לומר שאתה בפתח, ואף דכתוב נמצא שאתה בפתח, כבר המפרשים פירשו שהוא כמו שאתה בסגול, ואם בכתוב נקרה כן לטעם ורמז נסתה, לא יחויב לאמר תיבת שאתה בכל מקום בפתח. והגאונים הנז' אטעמא אחרינא סמכי, ואיברא דבגלילות שאין ניכר במבטא שלהם בין ימין לשמאל יש בהן בפותח' ויש לזיזהר בדבר. אך מנהג כל העולם להפך, ולא ראיתי ולא שמעתי מי שנוהר בוה.

והוסיף עוד:

ואף במקומות דלשונם צח וקורין שי"ן ימנית ימנית מ"מ יש לחוש שמא אגב ריהטא יטעה לקרות שמאלית או שמפני מהירות קריאתו לא יוכר שקורא ימנית ונראה כקורא שמאלית. לכן בכל מקום יותר ראוי והגון לקרותה בפת"ח מהטעם הנז'. ודלא כהרב שיורי ברכה ז"ל שחלק בין המקומות כנ"ל.

כתב שם הרד"ק שנקמצה שי"ן של שאתה להרחיב את האל"ף, וכן כתבו שאר המדקדקים. ואם כן מזה הטעם גם פה צריכה שתהיה קמוצה, וכן בשאר מקומות כמו בתפלת י"ח מודים אנחנו לך שאתה הוא כו', כן כתב מהר"ן בברכת המזון שלו.

כך פסקו להלכה רבים מן האחרונים וביניהם הרב אליה רבה (סי' קפ"ז), מג"א (ס"ק ג), באר היטב (שם ס"ק א), ומשנ"ב.

וכך נהוג בסידורים האשכנזיים עד ימינו, בכל דוכתא שאתה מוצא מילת שאתה מנוקדת היא בקמ"ץ.

לעומת זאת בסידורים הספרדים ניקדו באופן מסורתי על פי כללי הדקדוק בסגול – שאתה.

ומרן החיד"א הביא בספרו מנהג קדום לנקד שאתה כמנהג האשכנזים מטעם הדומה למהר"ם בזכרנו לחיים – דלא אתי לשינוי המשמעות (ברכ"י סי' קכ"ז):

שאתה הוא וכו'. בברכת מודים שאתה הוא ה' אלהינו צריך לומר השי"ן פתח, ככתוב (שופטים ו, יז) שאתה מדבר עמי. ועוד דאיכא מאן דקרי שי"ן סי"ן, ונראה ח"ו שיאמר שה אתה ויעבוד למזל טלה.

מפי הגאון מהר"ר יהודה ממנידאילו. כן כתב הגאון מהר"ם ממודינא שהיה בזמן מהר"י קולון בליקוטיו כ"י. וראה דלדידן יושבי ארץ הצבי וכל גלילתנו צחי הלשון, דאומרים על ימין ימין, אין לחוש לומר שאתה בפתח, ואף דכתוב נמצא שאתה בפתח, כבר המפרשים פירשו שהוא כמו שאתה בסגול, ואם בכתוב נקרה כן לטעם ורמז נסתה, לא יחויב לאמר תיבת שאתה בכל מקום בפתח. והגאונים הנז' אטעמא אחרינא סמכי, ואיברא דבגלילות שאין ניכר במבטא שלהם בין ימין לשמאל יש בהן בפותח' ויש לזיזהר בדבר. אך מנהג כל העולם להפך, ולא ראיתי ולא שמעתי מי שנוהר בוה.

מרן החיד"א מביא בשם מהר"ם ממודינא שבגלילות בהם לא מבדילים בהגייה בין

א הרב יהודה שמואל אשכנזי (אי"ש) היה רב בטבריה ובאיטליה במחצית הראשונה של המאה ה"ט. סידוריו - בית עובד, בית מנוחה, ובית השואבה, התקבלו ברחבי העולם הספרדי ועל שמם הוא כונה 'בעל הבתים'. נלב"ע בליוורנו בשנת ה'תר"ט (1849).

ברכת א-להי נשמה

עוד כתב שם ברוח חיים:

ורוח אחרת אתי דלפי דבריו ראוי להזהר בברכות השחר ל' שאתה הוא רבון הש' בפתח וא"כ קשה מיניה וביה דבס' בית עובד ובס' בית מנוחה הביא הנוסח בסגול דמאי שנא זה מזה

כשם שיש להיזהר שלא לומר שאתה הוא בברכת מודים, כך גם מעלה מרן החבי"ף בברכת א-להי נשמה – "שאתה הוא רבון כל המעשים". אך כפי שכותב שם, דיוק זה לא התקבל ובכל הסידורים המילה שאתה בברכת א-להי נשמה מנוקדת בסגול"ל.

סיכום

הבאנו את פסק מהר"ם לומר ביום הדין זכרנו לחיים בשב"א ולא לומר לחיים דנשמע לא חיים ח"ו ואת הפוסקים כמוהו. מתוך כך באנו לדון במקרים שונים בהם משנים מכללי הדקדוק ומנקדים המילה אחרת כדי שלא לבוא לידי שינוי משמעות. העמקנו בנוסח ברכת משען ומבטח לצדיקים, עלינו לשבח לאדון הכל, כמו שידענו שהשלטון, ברכת מודים, וברכת א-להי נשמה.

אם כן עמוד ההוראה מרן החבי"ב והרב בעל הבתים אי"ש טהור פסקו שניהם כהרב שיורי ברכה להגות מילת שאתה בקמ"ץ.

ומה שכתב מרן החיד"א פת"ח ולא קמ"ץ על פי הפסוק מקורו בטעות בדכתב מרן החבי"ף ברוח חיים ח"א סי' קכ"א ס"ק ב: "והגם דכתב בפתח ולפניו נדפס בקמ"ץ שמא טעות מהדפוס ובלא"ה זה לא מעלה ולא מוריד בין פתח לקמ"ץ עכ"ל. אולם מרן החבי"ף בספרו כף החיים (סי' ט"ו אות לו) פסק כנגדם שלא להגיד בקמ"ץ אלא בסגול"ל:

ובאמירת שאתה הוא ה' אלהינו, תיבת שאתה בסגול"ל, ודלא כהרב אליה רבא שכתב שהוא בקמ"ץ.

והדברים תמוהים שפסק כנגד שלושתם. ועוד קשה דברוח חיים שם הביא דברי הרב אי"ש טהור ודייק שאע"פ שהדברים כתובים בבית מנוחה – הסידור לשבת, נראה שהוא השמטה מבית עובד – הסידור לכל יום, דהרי אין בזה חילוק בין שבת לחול. וצ"ע.

